

## ԱՇԽԱՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ստորագրութիւն մեծութեան հառաքան  
որոշոյն Պետրոսի Կառնարին :

ԱՍ մարդիկ աս եկեղեցիս ստորագրեցին, ու ինչուան հիմա եղած ստորագրութիւններուն ու պատկերներուն թիւը չկայ. բայց ոչ ան ստորագրութիւնները կարգաւորվ. և ոչ պատկերները տեսնելով՝ աս եկեղեցւոյն ինչ ըլլալը կ'իմացուի : Պատկերները ձեռքն 'ի զատ բան չեն ցուցըներ, ոչ եկեղեցւոյն մեծութիւնը, և ոչ մէջի եղած խելքէ դուրս արձանագործութեան ու նկարչութեան հրաշակերտները, և ոչ մարմարիոններուն ազնուութիւնը : Իսկ ստորագրութիւնները որչափ ալ պատկերին չցուցուցածը հասկըցընել ուզեն, պատկերէն քիչ աւելի կրնան հասկըցընել. մանաւանդ եկեղեցւոյն մեծութիւնը որչափ ալ ճիշդ չափերով բացատրեն, մարդուս միտքը չըմբռներ : Հեռու եղած առարկաներու կը նմանի, որ քանի որ մեր աչքէն քիչ հեռու են՝ անոնց հեռաւորութեանը չափը կըրնանք մակաբերել. իսկ երբոր շատ հեռու են, հարկւրաւոր քայլ տարբերութիւնը՝ աչուրնուս չերենար : Մարդուս մտքին տկար տեսութիւնը՝ չափի ու թիւերու վրայ աւելի յայտնի կ'երենայ. տասը կամ հարիւր կամ հազար ըսենք նէ, մարդ չկայ որ պարզ չըմբռնէ. քիչ մը աւելի առաջ երթալու ըլլանք, ու բիւր կամ միլիոն կամ հարիւր միլիոն ըսելու ըլլանք նէ, դէպ 'ի մութը կ'երթանք :

Իսանկ ըլլալով մարդուս երեւակայութեանը տկարութիւնը, սուրբ Պետրոսի եկեղեցւոյն մեծութիւնը որչափ ալ ճիշդ գիտնայ մէկը ( որ 830 հռովմական թիւ է երկայնութիւնը, ու 606 թիւ լայնութիւնը ) չէ թէ միայն կարգաւորվ. չըմբռներ, այլ և ոչ տեսնելով, թէ որ մէկիկ մէկիկ ամէն մէկ մասին չափն ու որպիսութիւնները չըմբռնէ մօտանց :

Թիւները չըմբռնէ մօտանց : Ինոր համար երբոր մարդ աս եկեղեցին կը մտնէ, աչքին մեծ բան մը չերենար. մանաւանդ կը զարմանայ որ ինչպէս ուրիշ ամէն աշխարհքիս մէջ եղած եկեղեցիներէն մեծ կրնայ ըլլալ : Եւ սակայն ամէն մեծամեծ եկեղեցիներուն մեծութեան չափը մէկիկ մէկիկ նշանակած է աս եկեղեցւոյս յատակին վրայ՝ ինչուան ուր որ կը հասնին նէ : Մտնելէդ ետքը խել մը պիտոր քալես՝ ինչուան որ խնտրայի սուրբ Պօղոսին անունը յատակին վրայ գրես, որ սուրբ Պետրոսէն ետքը ամենէն մեծ եկեղեցին է աշխարհիս վրայ : Ետքը խել մըն ալ առաջ երթալէդ ետեւ, կը գտնես Սիւնու մայր եկեղեցւոյն անունը : Ինչէ ետքը խել մըն ալ առաջ պիտոր երթաս, և ուրիշ մեծամեծ եկեղեցիներուն անունները անցնելէդ ետեւ, գրեթէ եկեղեցւոյն կէսը պիտի հասնիս որ գտնես Լյա Սֆիային անունը : Ինանկ որ երբոր Ֆէթ-հի Լիս մէտ փաշան աս եկեղեցին մտաւ նէ, այնչափ հաւտալը չեկաւ Լյա Սֆիային մեծութիւնը ինչուան հոն հասնելուն՝ որ ուզեց անոր չափը առնելու, որպէս զի Պօլիս դարձած ատենը բազդատէ ու հաւտայ :

Երբոր եկեղեցւոյն մէջի խմբարանին մէկդին կը կենաս ու մէկալ դիուսիւնները կընայիս, կարծես որ անոնց խարիսխներուն լայնքը հազիւ իրեք իրեք թիւ ունենան, ու բարձրութիւններն հազիւ մարդու մէջքը կարենան հասնիլ. իսկ երբոր ետեւդ կը դառնաս, ու անոնց հաւասար խարիսխները կը տեսնես, որ երկայնութիւններն 12 թիւէն աւելի է, ու բարձրութիւններն քլուխդ կը հասնի, չես կրնար հաւտալ որ զիմացի սիւներուն հետ հաւասար ըլլայ անոնց մեծութիւնը :

Դեռ ժամ չմտած՝ դուրսը գաւիթ մը կայ, որուն երկայնութիւնը ժամուն լայնքին հաւասար ըլլալով, երբոր մէկ դիւն մտնես՝ կարծես թէ

ժամ մըն է : Եւրոպայի տէրութեց  
Թագուհիներուն մէկը անկէ մտնե-  
լու ատենը՝ կարծեր է որ բուն սուրբ  
Պետրոսի ժամը կը մտնէ , ու քովին-  
ներուն ըսեր է . « Իրաւ մեծ եկեղե-  
ցի է , բայց ես աւելի մեծ կը կարծեի » :

Երբոր ժամը կը մտնէս , ժամին եր-  
կու դին երկերկու մանր հրեշտակ-  
ներ օրհնած ջրին ամանները բռնած  
են . ժամուն դռնէն՝ նոր ոտք ելած  
տղաք կ'երևնան . երբոր քովերնին կը  
մօտենաս՝ ամէն մէկուն գլուխը քու  
գլխուդ քառապատիկ մեծութիւնը  
կը գտնես : Սէկ դին կ'երթաս՝ մեծ  
ժամ մը կը տեսնես , մէկալ դին կ'եր-  
թաս՝ ուրիշ մեծ ժամ մը կը գտնես .  
գրեթէ ամէն մէկ խորանին առջին ,  
որ դժուարաւ կրնաս համրել , մէյմէկ  
մեծ ժամ կը տեսնես :

Երբոր գմբէթին տակը կը հաս-  
նիս , վեր նայած ատենդ՝ իրաւ մէկ  
մեծ գմբէթ մը կ'երևնայ՝ եկեղեցւոյն  
ուրիշ գմբէթներուն բաղդատելով ,  
որոնք՝ ո՞ր դին երթաս նէ գլխուդ  
վրայ կը տեսնես . բայց երբոր աչքդ  
գետինը կը դարձնես , ու կը տեսնես  
մեծ բալորակ մը՝ որ գմբէթին շրջա-  
պատին մեծութեամբը շինուած է  
յատակին վրայ սև քարէ , աս բոլո-  
րակին մէկ դիէն կանչես նէ՝ մէկալ  
դիէն խօսքդ ամենեւին չհասկըցուիր :  
Գմբէթը ան աստիճան բարձր է որ  
խարիսխներուն տակը շինուած միւ-  
սիոնագործ չորս աւետարանիչներուն  
գրիչը , որ վարէն հասարակ գրիչ չափ  
կ'երևնայ , մարդաչափ մեծութիւն  
ունի : Եւ գմբէթիս մեծութիւնը  
Պանթէոն ըսուած հին Բենադից  
մեհենին չափն է , անանկ որ Սիբէլ  
Բնաեղոյ երեւելի ճարտարապետը որ  
ան գմբէթը շինեց , դեռ անոր ձեն  
ու մեծութիւնը մտածելով՝ օր մը ան  
մեհենին առջեւն անցնելու ատենը  
( որ հիմայ սուրբ Եստուածածնայ ու  
ամենայն սրբոց եկեղեցի է ) աչքը  
վեր առաւ ու ըսաւ , « ատ գեղեցիկ  
ես , քեզ երկինքը հանելու է . ըսաւ ,  
ու ան բարձրութիւնը հանեց՝ որ մարդ

չկրնար հաւտալ :

Եւոր տակն է աւագ խորանը , ո-  
րուն վրայ սրբազան պապը մինակ իշ-  
խանութիւն ունի պատարագ ընելու :  
Չորս պղնձէ շինած խարխառոտ կամ  
գալարաձև սիւներու վրայ ամպհո-  
վանի մը կայ սեղանին վրայ . աս խո-  
րանին մեծութիւնը որչափ ալ չափա-  
ւոր կ'երևնայ ան սոսկալի գմբէթին  
բարձրութեանը տակը , հռովմ քաղ-  
քին մէջ պալատ մը չկայ որ անոր  
բարձրութեանը հասնի . հռովմայ  
մէջ կ'ըսեմ , ուր որ պալատները կար-  
գէ դուրս բարձր են :

Գմբէթէն անդին դէպ 'ի ժամուն  
երկայնութիւնը դեռ այնչափ տեղ կը  
մնայ որ անոր կէսը միայն բաւական  
է սրբազան պապին հանդիսաւոր պա-  
տարագ ըրած օրը՝ հանդիսին հարիւ-  
րաւոր անձինքն ու բոլոր եկեղեցա-  
կաններն ու մաքուր հագուած ան-  
ձինքը ներս ընդունելու : Թէպէտ և  
ժամուն մէջ եղած ամէն պատու հան-  
ները կրկնապատիկ ապակիով փակած՝  
ամենեւին չեն թողուր որ հով մը ծա-  
կէ մը ներս մտնէ , այսու ամենայնիւ  
մէկտեղ ժողովուած անձանց շունչը ա-  
նանկ կ'անգայտացընէ հոնտեղի օդը՝  
որ ժամուն ամէն դիէն օդուն հոն դի-  
մելովը ( հաւասարակշռութիւն գտնե-  
լու համար )՝ տաք քամի մը շարունակ  
կը փչէ : Եւ ամրափակ պատուհան-  
ներէն ու պատերուն սոսկալի հաս-  
տութենէն կը հետեւի որ ամառ ձմեռ  
աս եկեղեցւոյս մէջի օդը հաւասար  
աստիճանի մէջ է . անանկ որ ձմեռը  
ներս կը մտնէս նէ՝ կարծես որ կրա-  
կով տաքցուցած է . իսկ ամառը թէ  
որ տաքցած ներս մտնէս , անտարա-  
կոյս հիւանդութիւն մը վրագ կու-  
գայ ներսի զովութենէն :

Եւամուն երկայնութեան ճակատը  
երբոր կը հասնիս , կը տեսնես չորս  
հսկայաձև պղնձէ շինած վարդապետ-  
ներ՝ որ պղնձէ աթոռ մը վեր առած  
կը բռնեն , որուն մէջը բուն սրբոյն  
Պետրոսի փայտէ աթոռը զետեղած  
է :

Սինչև հոս եկեղեցւոյն խաչաձև երկայնութեանը վրայ զուրցեցինք . իսկ երկու թևերուն մեծութիւնը հասկընալու համար , որ կը սկսին աւազ խորանին երկու դիէն , բաւական է մէկ դիպուած մը պատմել : Երկու օտարական կ'ուզէն տեսնել աւազ հինգշաբթի օրը՝ սրբազան պապին ըրած ոտնուային հանդէսը , որ աւազ խորանին ձախ կողմի թևին մէջը կը կատարուի երգիչներով ու բազմութեամբ ժողովրդեան : Նոյն աղբիւրներու պէս է անոնց թէ շարժիլը և թէ ոտնաձայնը , որովհետև չորս հազար մարդ ան թևին մէջ կը սղմի : Եւ երկու օտարականը կը մըտնեն ժամը , ու մեծ խմբարանը ու մէկդին մէկալ դին մարդ չտեսնելով , ու հեռուանց ձայն ձուն չսելով , կը կարծեն որ սխալեցան , հանդէսը ան ժամուն մէջ պիտի չըլլայ , հապա հին ատենի պէս պալատին վերի սրահներուն մէկուն մէջը կ'ըլլայ . վեր կ'ելլեն , հոն ալ հանդէս չեն գտներ , կը կարծեն որ ուշ հասան , ետ կը դառնան կ'երթան :

Վաթիթին մէջի մեծութիւնն ըսինք . բայց շատ աւելի մեծ գմբէթ մըն ալ դրսի դիէն շինած է , ու աս երկու գմբէթին մէջէն հանգիստ վեր կ'ելլեցուի ինչուան խաչին տակի կըոր գունտը , որուն մէջը տասնուվեց հոգի հանգիստ կրնան կենալ : Ենկեց խաչին վրայ ալ հանգիստ կ'ելլեցուի . բայց մէկ քանի անգղիացի անխոհեմ տիկնայք՝ անուն ընելու համար՝ անոր վրայէն Ենգղիա թուղթ գրեր են . ուստի սրբազան պապը ամէն վտանգի դիմացը առնելու համար՝ գոցել տըւաւ հոն ելլելու ճամբան :

Որպէս զի գմբէթին մեծութիւնն ու բարձրութիւնը աղէկ հասկըցուի , գիտնալու է որ հոն նորոգութիւն ընելու համար ամէն պէտք եղած խանութները նոյն գմբէթին մէջը շինած են . հիւսան , դարբնոյ , ապակեգործի , թանազագործի , ու ամէն ուրիշ

1. Թէէէէ :

պէտք եղած արուեստաւորներու : Պահապաններու խուց ալ կայ , ու մինչև աղբիւր մըն ալ՝ որ գիշեր ցորեկ կը վազէ : Մէկ երկու սրահներու մէջ ալ բոլոր ժամուն գաղափարները փայտէ շինուած կայ , ետքի ու առջի մտածուած ձևին պէս : Եւ գաղափար ըսածս մի հասկընար պզտի բան մը , այլ դուռը կը բանաս՝ ներս կը մտնես՝ ձևը տեսնելու համար :

Իսկ բուն ժամուն վրայ երբոր աչքդ չորս դին կը դարձնես , կարծես թէ գմբէթները ցանած են : Ժամուն ճակատին վրայ Վրիստոսի Տեառն մերոյ ու երկոտասան առաքելոց հըս կայաձև արձանները շարած են . ասոնց խոշորութիւնը հասկընալու համար՝ հերիք է որ սրբոյն Սիմոնի ձեռքը բռնած սղոցը տեսնես ( որով որ զինքը մարտիրոս ըրին ) . վարէն նայողը ամենեւին սղոցին աղաները չորոշեր , բայց ամէն մէկ աղան մէկ թիւ զէն աւելի դուրս տնկուած է :

Սինչև հոս ժամուն մէջն ու վրան տեսանք . իջնանք հիմայ ժամուն տալը , ուր որ սուրբ առաքելապետին գերեզմանն է : Եւ որ ժամ մըն ալ հոն կը տեսնես , խորաններով , զարդերով , պատկերներով ու արձաններով . ինչու որ հին ժամուն մէջը որչափ բանի եկող արձաններ , միւսիոնագործ ու նկարագործ պատկերներ կան եղերնէ՝ բոլորը հոն զետեղեր են . ու պապերուն և երեւելի թագաւորներուն գերեզմանները հոն կարգաւ տեղաւորած են : Եւ ստորերկրեայ ժամուն վրայ բովանդակ կամարներ նետած , նոր ժամուն յատակը շիներ են . վասն զի նոր ժամուն հիմերը շատ աւելի հեռու դրած են՝ մեծցնելու համար :

Իսկ նոր ժամուն մէջի եղած պատկերներն ու արձանները ով կրնայ ըստորագրել : Եւրոպացիք ասոնց համար շատ գիրք ունին , որ կը ցուցնէ ամէն մէկ արձանին ու պատկերին ինչ ու որ հեղինակին ըլլալը , ու ախորժակնին կը թուած մարդիկ հոն երթալէն չեն ձանձրանար , ամէն ան-

գամ նոր բան դիտելով : Ինչ անթիւ պատկերներուն մէջը , որոնցմով թէ խորանները և թէ գմբէթներն ու կամարները զարդարուած են , գրեթէ չես գտներ մէկ նկարած պատկեր մը . ամէնքն ալ միւսիոնագործ մանր քարերով շինուած են՝ որ տեսնողը չճանչնար : Ընթէ միայն պատկերները , այլ և զարդարանքներն ու խորաններուն գոգնոցները , բոլորն ալ միւսիոնագործ շինած են . անանկ որ աս եկեղեցւոյն մէջը կրակ իյնալու ըլլայ նէ , սեղաններու սփռոցներէն ուրիշ բան չգտներ այրելու :

Իհաքեզի աս խելքէ մտքէ վեր տալ ճարին ստորագրութիւնը , որ չտեսնողին երազի մը պէս կ'երևնայ : Եւ թէ պէտ Ինգեայ մարգարէին խօսքը՝ « Եթէ եղիցին փառք տանդ այդորիկ վերջինդ քան զառաջինն » , հոգեւորապէս առնելու է սուրբ եկեղեցւոյն վրայ , բայց թէ որնիւթապէս ալ առնելու ըլլանք նէ , Սողոմոնին տաճարը ոչ ասկէց մեծ և ոչ ասկէց հարուստ կրնայ եղած ըլլալ . ինչու որ եթէ անիկայ ոսկով պատած ալ էր նէ , վերջապէս ոսկին գին մը ունէր . իսկ աս երևելի ճարտարներու հրաշակերտ պատկերներն ու արձանները , որ սուրբ Պետրոսի ժամուն պատերն ու գմբէթները կը պատեն , գին չունին . անանկ որ Ինգեղիացիք աս արձաններուն շատին ծանրութեամբը ոսկի ու զեր են վճարել՝ զանոնք գնելու համար , ու չեն կրցած գնել :

\*

Կրօնը այնպիսի մեծ բան է , որ եթէ ոմանց մութ երևնալով չուզեն աշխատիլ ու քննել , արժանապէս զուրկ կը մնան անկէ :

ՓԼԱՊԵԼԱ :

## ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆ ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

(Ժողովոյ Բոյները :

(ԺՈՒՉՆՈՑ Բոյներուն վրայ համառօտ խորհրդածութիւն մը դրեր էինք Բազմավիպիս մէջ՝ . բայց քանի մը գիտելիք ալ հոս աւելցրնենք՝ փափաքելով որ բարեսէր ընթերցողները բնականին վրայ զմայլին ու անկէ իրենց բարոյականին համար խելք սորվին : Եւ յիշեալ . որովհետեւ կը տեսնենք որ նաեւ Տէրն մեր իր աստուածային խնամքը մեզի ցուցնելու համար , թուուններուն նայեցէք ու խելք սորվեցէք կ'ըսէ : Ինչ անմեղ թուանիկներէն կրնան սորվիլ շատ ծնողներ ալ թէ ինչպէս պէտք է սիրեն ու հոգան իրենց զաւկները . որդիք ալ գէթ անոնց խնամքէն ու գութէն կրնան անդրադառնալ թէ իրենց ծնողաց սէրն ու հոգը որչափ է իրենց վրայ :

(Ժուշունները հաւկիթ ածելէն առաջ՝ կը նային որ բոյն մը կամ բնակարան մը շինեն ու պատրաստեն . աս բոյնը շինելու համար մեծ աշխատանքով զանազան նիւթեր կը ժողվեն ու զարմանալի վարպետութեամբ մէկմէկու կը յարմարցնեն . ու բոյնին ներսի կողմը փափուկ ընելու համար , իրենց մարմնոյն վրայի կակուղ ու բարակ փետուրները կը փետտեն ու մէջը կը շարեն : Իսկ բաներս անանկ զարմանալի յօժարամտութեամբ ու սիրով մը առաջ կը տանին որ ամենեւին դժուարութենէ մը չեն յաղթուիր :

Չափերը ելլելէն ետքը անոնց կերակուր ալ պատրաստելու է : Կը տեսնենք որ կենդանածինները կաթով կը մեծցընեն իրենց ձագերը , միջատները՝ դեռ հաւկիթէն բոլորովին դուրս չելած ձագը ան կերակրոյն վր